

Contribuția cărturarilor eleni la înființarea centrelor de cultură în Moldova (sec. XVI-XVIII)
Galina Marcu-Bucuci, cercetător științific

Summary

An important role in promotion of Greek culture and preparing of teachers needed to develop the studies in Greek language in Moldova was played by the Constantinople Patriarchal Academy having close connection with the country in XVI century already. Nicolae Mavrocordat provided support to establishment of some schools in the Ottoman Empire. Cultural centers of that type existed in Rome, Venice, Padova, Florence, Milano, etc. All these schools played an important role in spreading of post-byzantine culture and organization of education system in Moldova through education of teachers and training of young Romans.

Răspândirea culturii grecești în orientul ortodox s-a realizat prin intermediul învățământului în limba greacă. În acest sens, Constantin Dimaras menționează „Idea de a folosi tipografia pentru răspândirea culturii și interesul arătat școlilor ce caracterizează întregul secol al XVII-lea” [5, p. 129]. Înființarea, încă de la sfârșitul veacului al - XVI-lea a unor școli superioare grecești, cunoscute sub numele de gimnazii, care au adunat în jurul lor o serie de învățați greci de seamă, au avut o importantă contribuție la renașterea culturii grecești ce s-a produs în veacul al XVII-lea. Au luat ființă o serie de școli superioare, atât în Grecia, cât și în alte centre ale Europei, Asiei și ale Africii, unde existau puternice comunități grecești sau cunoscute centre religioase ale Orientului elenic. La Roma, prin hotărârea papei Leon al X-lea, ia ființă în anul 1514 un gimnaziu grecesc ce trebuia să pregătească propagatori ai catolicismului în sânul bisericii ortodoxe, dar a cărui activitate a încetat în anul 1521. În noiembrie 1576 papa Grigorie al XIII-lea întemeiază, în același scop, Colegiul Sfântul Atanasie din Roma.

La Veneția, unde exista o puternică comunitate grecească, se întemeiază în anul 1593 Școala greacă, unde studiază și Nicolaos Karamus, Ioan Cariofil, Ioan Pylarinos, Dimitrie Notara, Constantin Daponte etc.

Astfel de centre existau la Roma, Veneția, Padova, Florența, Milano ș.a. Toate aceste școli au avut un rol important în răspândirea culturii post-bizantine și a organizării învățământului în Moldova, prin aceea că au pregătit o serie de dascăli, sau au instruit o serie de tineri români. Au existat și centre românești de formare a cărturarilor.

Un rol însemnat în propagarea culturii grecești și în furnizarea dascălilor necesari organizării învățământului în limba greacă în Moldova l-au avut Academia Patriarhală din Constantinopol, cu care încă în veacul al XVI-lea s-au întreținut strânse legături [10, p. 89]. Nicolae Mavrocordat sprijină întemeierea unor școli în Imperiul Otoman. În actul patriarhului Hrisant Notara, pentru școlile din Moldova din septembrie 1728 se supune că „... Nu a zăbovit să se îngrijească bogat și evlavios de școli în mai multe ținuturi din Grecia decăzută...” [8, p. 1004]. În anul 1715 Nicolae Mavrocordat dă 300 lei pe an școlii grecești din Serres [9, p. 1037].

În centrele religioase din Orientul elenic iau ființă câteva școli sau se reorganizează cele cu tradiție. La Ierusalim exista o școală patriarhală încă din epoca Imperiului bizantin. Între anii 1608 – 1644 situația ei era proastă, dar datorită „politicii” culturale a unor învățați patriarhi, ca Nectarie Dositei și Hrisant Notara, școala înflorește între anii 1661-1731. Într-o scrisoare din 14 iulie 1728 Nicolae Mavrocordat îl felicită pe Hrisant Notara „pentru plănuita așezare a școlii de acolo” [9, p. 992].

În anul 1725 ia ființă și școala din Antiohia, cu elevi greci și arabi, profesori fiind Anastasiu din Cipru, înființează o școală la Alep, unde elevii greci și arabi învățau greaca și religia. La 11 iunie 1743

Constantin vodă Mavrocordat scria prin hrisovul nostru domnesc să se dea pe un an două sute de lei la preasfințitul scaun al Alexandriei pentru ridicarea școlii și studiul științelor” [9, p. 992]. Cu siguranță că cercetările viitoare vor aduce noi date interesante asupra contribuției românești la întemeierea și bunul mers al acestor școli din Orientul ortodox.

În țările vecine se întemeiază, de asemenea, școli grecești, ai căror dascăli treceau sau se stabileau pentru o vreme în Moldova, venind în contact direct cu cultura greacă prin intermediul școlii din Ostrog și a școlii grecești din Polonia. Viitorul patriarh Chiril Lucaris este trimis să organizeze școala din Ostrog, trecând prin Moldova [15, p. 238-239]. Tinerii moldoveni iau contact cu cultura elenă și în cadrul școlii „Frației” din Liov [11, p. 17]. Un rol însemnat la înființarea școlilor „academice” din Rusia l-au avut frații Lihudi, autori ai unor scrieri literare teologice, care au stat un timp în Țara Moldovei, Țara Românească și Transilvania, predicând biserica [15, p. 369-370].

În cursul secolului al XVII – lea, datorită legăturilor tot mai strânse cu Poarta și cu lumea constantinopolitană, cât și cu numeroși greci cu care se înconjurau unii domni moldoveni, limba greacă începe să fie folosită tot mai des la curțile domnești din Moldova. Fiii domnilor și ai marilor boieri, viitorii dregători trebuiau să fie cunoscători de limbă greacă.

În Moldova, Constantin Duca, care scria grecește și făcea dovada unor serioase studii clasice [9, p. 293], avea ca preceptor al copiilor săi pe Ioan Comnen [2, 143-186] și apoi pe dechilofilaxul Scarlat Spanioni, mare retor, pe care Evanghelidis îl citează ca profesor la Filipopol, între anii 1692-1711.

Fiii lui Constantin Cantemir aveau ca profesori pe Ieremia Cocavela, care după ce-și termină studiile primare la Smirna și le completează la Leipzig și Viena (unde studiază teologia, filosofia și medicina). Cunoaște bine, în afară de greacă, latina, ebraica și italiana. După ce este călugăr în Tessalia și profesor în Corfu, va fi și predicator la Constantinopol. Ariadna Camariano-Cioran [1, p. 121] presupune că a stat în Moldova între 1688-1691, dar ajunge la concluzia că nu a fost profesor al Academiei ieșene, ci numai preceptor al lui Dimitrie Cantemir. Antioh Cantemir avea în casa sa pe Azarie Tzigala [11, p. 19], grec din Arhipelag, iar fiii lui Dimitrie Cantemir, pe Atanasie Condoidi din Corfu, absolvent al colegiului Flangian în 1690, un bun cunoscător al limbilor greacă și latină.

Nicolae Mavrocordat, domn al Moldovei, crescut într-o familie cu binecunoscute preocupări literare – preocupat la educarea copiilor săi, îl aduce pe Iacob Manos din Argos.

Unul dintre domnitorii care s-au preocupat de răspândirea culturii în Moldova a fost Vasile Lupu . Deosebit de consistentă în domeniul culturii a fost epoca sa, mai ales pentru afirmarea limbii române în domeniul culturii laice și bisericești, în constituirea noii istoriografii, evoluția învățământului, extinderea tiparului, aceasta a reprezentat o epocă de valoroase realizări artistice.

Înființarea unei școli superioare în Moldova este legată de numele lui Vasile Lupu, care, la sfârșitul anului 1639 sau începutul lui 1640, „împreună cu sfatul țării a așezat prin a sa elevare dascăli buni și foarte învățați la Sfânta Lavră Pecerska din Kiev de la presfințitul și de Dumnezeu alesul părinte Pătrașcu Moghilă, arhiepiscopul Kievului, ca să fie spre învățătura și luminarea minții copiilor Țării noastre” [16, p. 68].

El înființează o școală grecească, dar în același timp se observă orientarea sa progrecească. În timpul domniei sale sunt invitați mulți cărturari greci, drept dovadă fiindu-ne și faptul că a înființat chiar și „ Academia grecească”[7, p. 97]. A. D. Xenopol spune că: „Școala domnească se grecizează...”[7, p. 98]. Astfel, înainte de a începe epoca propriu-zisă a fanarioților, învățământul în

singura școală înaltă a țării îmbrăca forma greacă”[7, p. 99]. De altă părere este I. Minea, care consideră că Vasile Lupu începe să introducă profesori greci după moartea lui Petru Movilă (decembrie, 1646). Astfel, în anul 1647 școala se reorganizează, fiind aduși profesori greci, cum este Gavril Vlassios din Corfu. „Aceasta a însemnat începutul decăderii Academiei din Iași”[6, p. 104]. Nu suntem de acord cu această apreciere a lui Minea, deoarece după anul 1648 vom găsi la Iași numeroși învățați greci de prestigiu, pregătiți la Universitățile apusene, doctori în medicină, filozofie, teologie etc. Menționăm, în primul rând, pe amintitul *Benedict* care - arată Nicolae Iorga - era profesor la „Colegiul” și-l „furniza pe țar cu manuscrise grecești din Moldova”[11, p. 27]. Între anii 1651-1672 îl găsim ca profesor la Iași pe Nicolae Kerameus din Ianina [6, p. 107], doctor în medicină, teologie și filozofie, care făcuse studii la Veneția.

Încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea sînt semnalate prezențe de cărturari cretani în țările române [14, p. 342]. Dar sfârșitul veacului al XVII-lea este epoca când primii bursieri români sînt trimiși la Veneția, unde începuseră să se tipărească și primele texte neogrecești alături de cele clasice și bizantine. Veneția, centru cultural cu o puternică colonie grecească, adăpostea o parte din oamenii de cultură greci exilați din Creta renașterii literaturii neogrecești, ocupată de turci în 1669. La Veneția se formau tineri intelectuali greci din insulele ionice, moștenitorii renașterii cretane [6, p. 109].

În afară de bursierii lui Constantin Brîncoveanu sau de diferiții iatrofilozofi, ce studiaseră la Veneția sau la Padova, și, care se stabilesc în țările române, era firesc să fi existat și unele relații personale ale membrilor și coloniilor grecești din Italia cu grecii stabiliți în Moldova și Țara Românească [4, p. 34].

Existența unui mare număr de intelectuali greci în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea, și, mai ales, în urma întemeierii Academiei grecești, a creat condițiile apariției unei literaturi româno-elinești sau româno-grecești — cum o denumea N. Iorga [12, p. 11].

O categorie de intelectuali greci, care aveau să joace un rol important, nu numai în viața culturală, dar și în cea politică a sud-estului Europei, este aceea a medicilor, adeseori numiți și „iatrofilozofi” - datorită serioaselor cunoștințe în domeniul culturii umaniste și a instrucției filosofice pe care o primeau concomitent cu studiile medicale și cu cele ale naturii [3, p. 377-390]. Într-adevăr, mulți medici greci reușesc să ajungă în anturajul unor înalți dregători otomani, dar și în preajma sultanilor sau a domnilor români, ca și la curțile împărătești ale Europei, având adeseori și un rol politic important, pe lângă cel cultural [13, p. 36].

La curțile domnilor români (îndeosebi C. Brîncoveanu și N. Mavrocordat) medicii propriu-zisi, cu studii în acest sens, pot fi întâlniți ca *profesori* la Academiile domnești, sau particulari (instruiau copiii domnilor sau ai marilor boieri), ca *traducători* din elină, latină sau alte limbi occidentale (italiană, franceză, germană). Ei sunt autori ai unei întinse corespondențe cu domnii români și cu diferite personalități culturale ale Europei [2, p. 143-186].

Pentru că unii dintre ei, ca Iacob Pylarinos și Emanuel Timoni, de pildă, au întreprins cercetări personale, și-au adus aportul la dezvoltarea științei medicale și și-au publicat rezultatul cercetărilor în diferite reviste de specialitate, ei s-au făcut cunoscuți ca oameni de știință, dar și ca profesori universitari și oameni de cultură în orașele italiene sau la Paris și Viena. Unii au tradus lucrări de medicină contemporane, apărute în Italia, Franța, Austria și Germania și, mai puțin,

învățăturile lui Hipocrate, Galen sau Psellos. Alți medici greci, care, după obiceiul vremii, aveau o pregătire multilaterală, au fost autori de manuale de fizică, algebră, geometrie, astronomie, etică și filosofie. De altfel, corespondența lor ne relevă adesea pregătirea lor multilaterală, ca și preocupările lor. Unii au scris și poezii, epigrame, teatru și chiar au compus muzică [2, p. 154].

Prezența medicilor greci în țările române, în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, este cu mult mai numeroasă decât numele înregistrate de manuscrisele ce se află în fondul Bibliotecii Academiei Române. Se poate constata că în epoca amintită se conturează definitiv o nouă categorie socială și profesională, cea a medicilor plătiți ca să practice această meserie, în întreg spațiul sud-est european. Unii dintre medicii greci și-au folosit profesiunea pentru a promova în ierarhia socială, reușind să capete unele funcții la Constantinopol, printre care se distinge net cea de dragoman, cu multe implicații în evoluția lumii grecești. Ei au reușit să intervină adeseori în treburile politice ale Porții. Un număr de alți medici greci sunt întâlniți ca traducători, secretari sau chiar consuli ai diferitelor țări occidentale. Alții au fost medici la curțile regale europene, fiind amestecați în diverse intrigi politice și acționând adeseori în favoarea cauzei grecești [4, p. 179].

În calitate de medici, la curtea domnului din Moldova, ei au fost folosiți de aceștia și ca profesori pentru copiii lor, ca secretari personali sau ca diplomați. Alții au reușit să ocupe anumite dregătorii: spătari, logofeți, judecători etc. Foarte puțini au rămas în Moldova și Țara Românească definitiv și s-au asimilat. De altfel, credem că medicii erau categoria cea mai „nobilă” de intelectuali greci, atât în anii de studii, cât și ca profesioniști.

Bibliografie

1. Camariano-Cioran, Adriana, *Sur les relations roumaino-creteoises*, în B. Διεθνες Κρηολογικού Συνεδριου, Atena, 1968.
2. Cicanci, O., Cernovodeanu, P., *Contributions a la connaissance de la biographie et l'oeuvre de Jean (Hierothée) Comnene (1668-1719)*, în „Balkan Studies”, 12 (1971), nr. 1.
3. Cicanci, O., *Médicins grecs participant à la vie politique et culturelle des pays Roumains au XVIIe et XVIIIe siècle*, în Deltio Kentru Mikrasiatikos Spudom, Atena, 1993-1994.
4. Cicanci, Olga, *Manuscrite medicale grecești în Biblioteca Academiei Române*, Extras din volumul „In honorem Paul Cernovodeanu, București, 1998.
5. Dimaras, C., Th., *Istoria literaturii neogrecești*, București, 1968.
6. Embricos, Alex., *La Renaissance XVI-XVII siècle*, tom. I, Paris, 1960.
7. Erbiceanu, C., Xenopol A., D., *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885.
8. Hurmuzaki, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, XVI/1, București, 1886.
9. Hurmuzaki, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, XVI/2, București, 1891.
10. Iorga, N., *Istoria comerțului românesc*, vol. I, București, 1925.
11. Iorga, N., *Istoria învățământului românesc*, București, 1900.
12. Iorga, N., *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, II, Chișinău, 1998.
13. Iorga N., *Un reprezentant al elenismului în Moldova: Constantin Evnomie*, în AAR MSI, seria II, t. XXXIX.
14. *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. 1954.
15. Sathas, C., *Νεοελληνική φιλολογία*, Atena, 1863.
16. Șerban, C., *Vasile Lupu, domn al Moldovei*, București, 1991.